

BALLADASZERŰ RÉGI ÉNEKEK (52–54.)

Tücsöklakodalom (52–53.)

Állatok szerepeltetése emberi viszonyokban Európa-szerte ismert téma különféle megfogalmazásban (francia, spanyol, olasz, német, dán, szlovén, horvát, szerb, bolgár, szlovák, morva, ukrán, orosz). A nemzeti megoldások között nincs összefüggés. Minden nyelv a sajátos adottságaihoz és a különféle állatnevek ritmikai lehetőségeihez igazodik. Moldva kivételével a magyar nyelvterület legkülönbözőbb pontjain került elő 25–30 változatban. A magyar megfogalmazásokhoz a német *Madárlakodalom* áll legközelebb, ennek szövegtípusa fennmaradt egy 1530-as ponyván és egy 1603-as lantkönyvben is. Gyakori párbeszéd: „Elvennélek, te kis légy, Ha kicsi nem volnál. Hozzád mennék, te tücsök, Ha görbe nem volnál.” A lagzi gyakran verekedéssel végződik (53. sz.). A verszetben gyakoriak a betűrímek, mint pl. „Kutya ül a küszöbön” (52. sz.), vagy „Szómaszálon hegedűznek, sütőlapáton bőgőznek, Szúnyogtüdőt annyit főztek” stb. (53. sz.). Nem ritkák a vaskos, trágár részletek sem. *Legkorábbi feljegyzése: 1870–71.*

Dallamai különfélék (Vargyas 16 félét sorol fel), soraik vágáns sorok, kolomejka (kanásztánc) ritmusú táncdallamok.

Jelenleg öt változatát tartjuk számon: Hertelendyfalva és Székelykeve (3), valamint Kupuszina (2). Dallamaik ugyancsak kanásztánc ritmusú táncdalok. Az al-dunai gyűjtések töredékek, míg a lazább szerkezetű, rövidebb kupuszinaik alak teljesebb történetnek tűnik. Funkciója valószínűleg lakodalmas vagy tánc. A dak mindig kurjantással fejezi be az énekese.

A közölt dallamok mind az öt számon tartott változatot felölelik.

Giusto ♩=100

1. A me - ző - be a tü - csök
Ig - rik - ug - rik

ké - szül há - za - sod - ni,
há - za - sod - ni ké - szül,

Ö - lel - ge - ti a le - gyet,

el a - kar - ja vën - ni.
ké - ri fe - le - sé - gül.

- El - vën - né - lek, te kis légy,

ha ki - csi nem vó - nál!

- Hëz - zad men - nék, te tü - csök,

ha gör - be nem vó - nál!

1. a Kevé' legin a prücsök, akar házasonni,
Ölelgeti a legyet, el akarja vënni.
Nyali-fali a kis légy a prücsöknek száját,
A prücsök és csókolja legyecske babáját.

2. Kutya ül a küszöbön, borsot akar törni,
Macska ül a tűzhelyën, szakács akar lënni.
s Odaugrik az ürge, csapos akar lënni,
s Odaugrik a hörcsök, inas akar lënni.

Hertelendyfalva, Varga Györgyné Balog Anna (38).

Illés Ambrusné Buta Mária (51).

Székelykeve, Gyuris József (71).

Kiss L., 1941.

Kiss L., 1968.

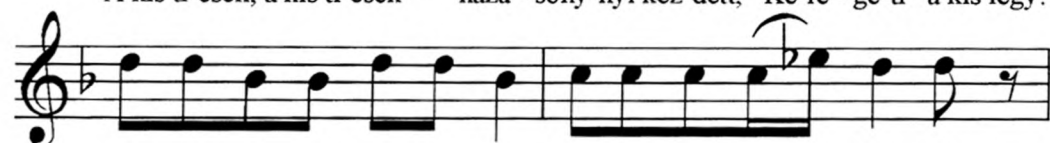
Régi stílusú kanásztánc ritmusú, AA_kBB_k formaképletű dallam, az A és B sorok között kvintváltás nyomaival. A nyelvterület keleti részén fordul elő leginkább, az al-dunai székelyeknek is egyik népszerű dallama.

Variáns: távolabbról 53., 47., 205. (K-V 283. és 41., Jagamas 19., 21., 297.)

53.

Giusto $\text{♩} = 138$

Á kis ti-csék, á kis ti-csék hāza - sony-nyi kez-dött, Ké-rē - ge-ti á kis légy:

- El - vĕn - né - lek, tĕ kis légy, hā ki - csi nem vol - nā!

- Hoz-zād mĕn-nĕk, tĕ ti - csĕk, hā gĕr - be nem vó - nā!

Kĕsz mār á szent ĕ - gyez - sĕg, szól-nāk á mu - zsi - kāk,

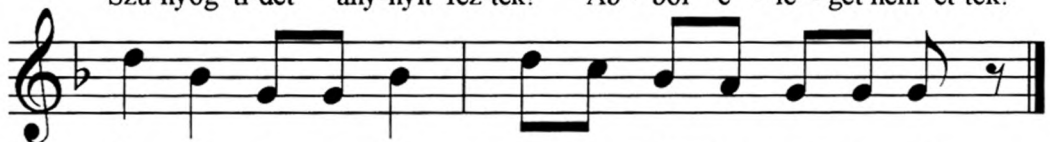
Tānc-rā ug - rot á má-jom, el - káp - tā jā puly-kāt.

Szó-mā - szā - lon hc - gé - díz-neck, si - té - lá - pā - ton bé - géz-neck,

Szú-nyog ti-dĕt āny-nyit fĕz-tek! Āb - ból e - le - get nem ĕt-tek!

Típ - ték, szāg - gāt - tāk, ĕgy - mās fej - hé vāg - dos - tāk.

Jobbān sājnālom ā tārkā ludāmāt, mind āz urāmāt!
(Kurjantás)

Bácskertes, Péter Pálné Szurap Ilona (78, 81).

Kiss L., 1969, Bodor A.–Bodor G., 1972.

Nem ötfokú kanásztánc ritmusú táncdallam, melyet az énekes szabadon variálgat, végül sorpárokban rögzül kvint és alaphangú zárlatok változtatásával. A dalhoz mindkét gyűjtési alkalommal megállás nélkül hozzákapcsolt még egy cigánycsúfoló, dallamunkhoz nem tartozó műdalt is, ezt kihagytuk.

Variáns: távolabbról 52., 47., 205. (K–V 41., Vargyas, 1981: 0292).

Kazetta I. A 15. (Az 1969-es felvétel)

Kádár István históriás éneke (54.)

Kádár István „históriájának” élete kitűnő példája a hagyományos és írásos műveltség kölcsönhatásának. A 16–17. század vérzivataros idejében sok vitézt és csatát énekeltek meg a költők. (Ezeket a verseket mindig énekelve adták elő, sohasem szavalva. Ismert dallamaikra csak utaltak *nótajelzéssel*, feleslegesnek tartották leírni, úgysis tudta mindenki.) Szerencsére a néphagyomány sokat megőrzött belőlük.

Kádár István valóságban is létező személy volt, aki vitézségéért a török elleni csatákban II. Rákóczi Györgytől nemesi oklevelet kapott 1651-ben. A végzetes ütközet, melyet a török szultán által Magyarország dűlására rendelt, túlerőben levő krími tatárokkal vívott 1657-ben (1658-ban?), az Alföldön, Berettyóújfalunál játszódott le. Kádár itt esett el. Az éneket – (úgy tudják) – Ködi Farkas János, az erdélyi fejedelem bizalmas embere szerezte nem sokkal a gyászos esemény után. Talán Kádár temetésére készült – első személyben írt búcsúztató jellegéből erre következtethetünk –, bár a vitézi költészet hagyományai is megtalálhatók benne. Utólagos népszerűségét számos kéziratos másolat és ponyvakiadvány bizonyítja, a 18. században legalább 10 kiadásáról tudnak. Számos folklorizált változata maradt fenn a nép ajkán, meglepő, de nem a csata színhelye és környéke a leggazdagabb lelőhelyük, hanem Erdély. Ennek valószínű oka azonkívül, hogy az erdélyi hagyomány archaikusabb, még az is, hogy Erdély a krími tatárok dűlásától igen sokat szenvedett. A székiek ma is böjtvel és gyással emlékeznek aug. 24-én, Bertalan napján, az 1657-es és 1717-es nagy tatár pusztításra.

Az idősebb bukovinaiak szájhagyományában is általánosan ismert volt Kádár István éneke, amit sajátjuknak, a székely magyarok énekének tartottak. Különösmód, többnyire lakodalomban adták elő, „amikor a népék mámorosok voltak, s álmosak, akkor az édesapám egy versét énekélt, és amikor ezt elkezdtek énekélni, akkor kiszökött az álom mindénkinek a szeméből, sirtak az öregék” – meséli Kovács Júlia hertelendyfalvi kiváló énekes, akitől hat különböző alkalommal gyűjtötték Kádár István énekét.

Az eredeti szerzemény 40 versszakos. A népi variánsok erősen szelektívek, valamennyi lerövidült, néha csupán 4–5 versszakra. Variánsairól elvétele a Dunántúlon is tudnak, sőt Kálmány Lajos is említi „jófejű” énekest, aki Kádár István énekét végig el tudja mondani. Valaha tehát általánosabban el lehetett terjedve. Szállóigévé vált két sorát: *Fölemelé Kádár szeméit az égere, Mondván: Uram, Jézus, jójj segítségemre!* Arany János is említi *A magyar nemzeti versidomról* című írásában 1856-ban. Terjesztői között szerepeltek az énekes koldusok is.

Kádár István éneke mind versezetében, mind dallamában rokon a korabeli népköltészettel. A *Mikor jobbra vágok, szekérutat vágok, Mikor balra vágok, gyalogsvent vágok* és a *Kiontom véretem kezdetű* versszakok (7. és 5. vsz.) hősepikeiből bekerült formulák, melyeket a *Háznépe védelmében elesett*

hős balladánkban is megtalálunk, de a mongolok hősekeiben is. Hősepikai fogalmazásbeli sajátosság az is, hogy az ének első személyben szólal meg, ahogy a halotti búcsúztatók mindmáig.

Nálunk csak az al-dunai székelyeknél gyűjtötték 1940 és 1967 között. Egyedül Kovács Júlia tudta szépen előadni (14–17 versszakkal) 300 évvel az eredeti születése után. Ő írástudatlan édesapjától tanulta. Lánya, Eröss Istvánné már csak két versszakkal tudta, az idősebb nemzedék ismerte, de nem tudta szépen elénekelni.

Parlando ♩ = cca 72

1. Ször-nyű nagy rom-lás - ra ké - szült Pan-nó - ni - a,
 Ki - nek, mint tén-gér - nek, mēg - á - ra - dott hab - ja.
 Sok bú - nak, bá - nat - nak kör - nyül - vēt - te ár - ja,
 Mert vi - té - zék kö - zül ma e - sik egy hí - ja.
 Met ma - gva - rok kö - zül ma e - sik egy hí - ja.

12. osz. ossia

2. Elhagyá érettünk a Fél földnek part/ját,
 Hogy hallá itt alatt magyarok romlását.
 Félköté érettünk Kádár István kardját.
 Ó, milyen kevéssé forgatá szándékát!
3. De ime, hirtelen esék változása,
 Midőn küldék ötet Pápolc oltalmára.
 Midőn hadát küldék Pápolc oltalmára.
 Újfaluhoz gyüle tatárok tábora,
 Ott lészén Kádárnak utolsó csatája.
4. A zászló tartónak felszóval kijált/ja:
 A zászló tartóját felszóval biztatta:
 A seregét pedig felszóval biztatta:
 – Vidd el, fiam, vidd el a zászlót más útra,
 Hogy el ne vesszén mind urunk kedves hada,
 Mert Magyarországért meghalok én még ma!
5. Kiontom vérémét én szegén hazámét,
 Én szegény hazámé(ri)t, kedves nemzetémért.
 Nem szánok érte bizony ontani vért,
 Bizony nem sajnállok érte ontani vért,
 Mert én a Krisztustól vészék jutalombért.
6. A tatár a nyilát, mind a szél, úgy szórja,
 Kádár István velük újra megütközött.
 Kádár vitéz módra velük megütközött.
 Hátul a seregék eszközbe nem vevék,
 Félvetem szemémét a magas egekre,
 Hogy másutt a vízen több tatár érkezett.
 Met nem látok embért jőni segítségére.
7. – Mikor jobbra vágok, szekerutat vágok,
 Mikor balra vágok, gyalogösvent vágok!
 Félvetem szemémét a magas egekre:
 Visszanézék megint a mi seregünkre,
 – Uram, Jézus Krisztus, jőjj segítségemre!
 Met nem látok embért jőni segítségére.

8. Szórja tatár nyilát, mind a szél a polyvát,
Tatár nyila miatt én és tére estem.
Tatár nyila miatt én és térdre estem.
Félvetem szemémét a magas egekre:
Mert nem látok embért jöni segítségre.
Met nem látok senkit jöni segítségére.
– *Uram, Jézus Krisztus, jöjj segítségemre!*
9. A serégét pedig fêlszóval biztatta,
Mondván: – Vágjuk által a tatárt a síkra!
Hátul a serégék eszékebe nem vevék,
Hogy másutt a vízén több tatár érkezett.
10. Szégén Széki Pétér buzgó szeretettel,
Úgy éltél te velem, mint test a lélékvel.
Úgy éltél te velem, mint test a lélékvel,
Azét búcsuzásom bízom rád ily rendvel.
10. a Mikor látván látom a halálom végit,
Eszembe jut, hogy tán el kéne búcsúzni.
Szégén Széki Pétér buzgó szeretettel,
Úgy éltél te velem, mint test a lélékvel.
11. Elsőbben ungvári szives akaróim,
Elsőbben búcsúzom szíves akaróim,
Nógrádi, palánki, gyarmati társaim,
Diósgyörgy ónódi, széndrei barátim,
Füleki, pápolci, szécsényi rokonim,
12. Kikvel az Alföldön sokat sanyargottam,
Sok deret, hidegét, melegét kóstoltam.
Már Isten hëzzátok, töleték megváltam!
Most búcsuzásomat én nekték ajánlom,
Már Isten hëzzátok, töleték megváltam!
13. Víg János, Bezerédi vitéz kapitányom,
Kit a hadnagyságra szívesen emeltem,
Kérlek, tëdd a sírba mëghidegült testëm!
Kérlek, tëdd a sírba mëghidegült testëm!
Ès Magyarországnak küldd el üzenetëm!
14. Ne keressëték a pompás temetésëm
Ama cifra, pompás temetöhelyekën,
Hanem, ahol lészën vérëm kihullása,
Ott légyën csak közël testëm elásása!
15. Szabó Pál, szerelmes, édës kënyeresëm,
Kérlek, tëdd a sírba mëghidegült testëm!
Isten veled, hazám, kedves Magyarország!
Kedves, drága népëm, áldjon mëg az Isten!
15. a Szabó Pál, szerelmes, édës kënyeresëm,
Kérlek, segíts sírba tenni hideg testëm!
Ne keressëték a pompás temetésëm
Nem kívánkozok én pompás temetöhë,
Ama cifra pompás temetöhelyekën!
Ama cifra pompás temetöhelyekre!
16. Hanem, ahol lészën vérëm kihullása,
Ott légyën csak közël testëm elásása.
Ott légyën nem mëssze testëm elásása.
Isten veled, hazám, drága Magyarország!
Isten veled, hazám, kedves Magyarország!
Isten veled, népëm és kedves nemzetëm!
Védelmezzën tégëd (az) angyali sokaság!
17. Boldogságos szënt Szüz, tárd ki karjaidot,
Védelmezd továbbra szép Magyarországot!
Boldogasszony, szënt Szüz, tárd ki
karjaidot,
Vezérëld tovább és szép Magyarországot!

17. a Mária, jó anyám, tárd ki karjaidat,
Védelmezd továbbra szép Magyarországot!
Isten veled, hazám, én most már elmëgyék,
A Józsafát völgyën talán mëgtaláltok.

Tatárjárásí ének, édësapám mondta, 1720-ban volt ez.

Hertelendyfalva, Kovács Júlia (54, 74, 80, 81, 83).

Kiss L., 1940, 1966, 1969, Király E., 1960,
Ujváry Z., 1966, Botka J., 1966, Penavin O., 1967.

Hertelendyfalva/Budapest, Eröss Istvánné Kovács Teréz (55).

Kiss L., 1967.

Dallama részint ugoros (siratóból eredő), részint törökös ötfokúságból öröklött históriás ének – stílus. Rokona a Tinódi *Cronica* nevű gyűjteményében szereplő *Erdéli história I.* rész dallamának (RMDT I. 50, SZDR: 38–39). Tulajdonképpen variált kétsoros forma (főzárata az alaphang). Főleg Erdélyben él, de Szlavóniából is előkerült. Különféle 12-es sorú keservesek és balladák kapcsolódnak hozzá, egyházi használatban mint halottas ének szerepel. Az írásos műveltség valószínűleg a szájhagyományban élő dallamot rögzítette némileg stilizált formában.

Variáns: típusrokonság 112., 113., távolabbról 35., 114., 120., 111. (SZDV 15., K–V 351, Járdányi I. 139, székely)

Kazetta I. B 1. (Botka J. felvétele 1966-ból, 1–3., 5–8. vsz. Kiss L. ugyanebből az időből való felvétele hallható a Magyar Népzene 2. lemezalbum II/A 1. oldalán)